

II. MISCELLANEA

ROCZNIK PRZEMYSKI t. 58

HISTORIA z. 4 (28) 2022

ARKADIUSZ STANISŁAW WIĘCH (Kraków)

<http://orcid.org/0000-0003-4888-1129>

JÓZEF WYROBEK (1850–1924). PRZYCZYNEK DO BIOGRAFII NA MARGINESIE EDYCJI JEGO LISTÓW DO KAZIMIERZA BARTOSZEWICZA

Abstract

JÓZEF WYROBEK (1850-1924). A CONTRIBUTION TO THE BIOGRAPHY BASED ON EDITING HIS LETTERS TO KAZIMIERZ BARTOSZEWICZ

Józef Wyrobek (1850-1924) is regarded to be the first historian of Dębica, a former Galician town, where he was a secondary school teacher for 20 years. So far no biography of his has been created. His two letters to Kazimierz Bartoszewicz (1852-1930), a well-known Galician author, bookseller and publisher, preserved in the State Archive, have become a pretext to having a look at that figure.

Keywords: Józef Wyrobek, Kazimierz Bartoszewicz, Dębica, Galicia, *gimnazjum*, education

Słowa kluczowe: Józef Wyrobek, Kazimierz Bartoszewicz, Dębica, Galicja, gimnazjum, oświata

Jesteś jeno pulsem serca bijącego jeden nakaz:
żyć dla ojczyzny, jestem wiernym jej synem i służebnikiem
Józef Wyrobek¹

Biografistyka historyczna stanowi integralną część badań historycznych². Dla podejmującego się jej badacza stanowi ona często naukowe wyzwanie z racji stopnia zachowania materiału źródłowego. Zwrócił na to uwagę George Dethan:

¹ Słowa Józefa Wyrobka przytoczone przez pisarza Jana Wiktora; J. Wiktor, *Prześwietlone wspomnienia*, Warszawa 1958, s. 28.

² Zob. T. Łepkowski, *Kilka uwag o historycznej biografistyce*, „Kwartalnik Historyczny” 1964, z. 3, s. 711–716.

„Tak więc pierwszą trudność, na jaką napotyka biografista (zresztą jak każdy historyk), będzie niedostatek i kruchość dokumentacji. Luka ta dotyczy szczególnie uczuć intymnych”³. Niezwykle ważnym rodzajem źródeł historycznych w przypadku biografistyki są egodokumenty, a więc teksty będące efektem osobistego świadectwa. Pozwalają one dokonać „wejrzenia w osobowość autora, jego sposób widzenia świata, postrzegania codzienności”⁴. Szczególnie mocno jest to widoczne w różnego rodzaju pamiętnikach, wspomnieniach oraz listach. Są one przykładem tzw. historii osobistej umożliwiającej poznanie świata wewnętrznego jednostki, jej przemyśleń, planów, sposobów postrzegania otaczającej rzeczywistości oraz przeżyć natury duchowej⁵. Stanowią element kanału komunikacyjnego pomiędzy ich autorem a adresatem. Mają więc charakter dwubiegunowy⁶. Podlegają obowiązującym w danej epoce zasadom i charakterystycznym dla danego środowiska normom kulturowym⁷. Tym samym zbliżają one badacza do ich autora i epoki, w której przyszło mu żyć⁸. Zachowana korespondencja, a czasem jedynie pojedyncze listy mogą być dobrym punktem wyjścia do podjęcia dalszych badań nad losami ich autorów. Stanowią niezwykle istotny element badań biograficznych umożliwiających rekonstrukcję kolejnych wydarzeń z życia jednostki, a także pozwalających lepiej zrozumieć podejmowane przez nią decyzje.

Z taką właśnie sytuacją mamy do czynienia w przypadku żyjącego na przełomie XIX i XX w. Józefa Wyróbka (1850–1924) – nauczyciela, pedagoga, regionalisty i pierwszego badacza przeszłości Dębicy. Nie doczekał się on dotąd szerszego opracowania. Postać jego pojawia się jedynie sporadycznie jako biogram w słownikach biograficznych lub na marginesie różnego rodzaju publikacji z zakresu historii regionalnej – często nacechowanych odium powielania niesprawdzonych informacji i bez pogłębionych w jego przypadku badań źródłowych⁹. Tym samym niniejszy

³ Cyt. za: W. Zajewski, *Biografistyka jako gatunek twórczości historiograficznej*, „Czasz Nowożytny” 2000, t. 8, s. 12.

⁴ W. Chorążyczewski, A. Rosa, *Egodokumenty – egodokumentalność – analiza egodokumentalna – spuścizna egodokumentalna*, w: *Egodokumenty. Tradycje historiograficzne i perspektywy badawcze*, red. W. Chorążyczewski, A. Pačevicius, S. Roszak, Toruń 2015, s. 12.

⁵ W. Szulakiewicz, *Ego-dokumenty i ich znaczenie w badaniach naukowych*, „Przegląd Badań Edukacyjnych” 2013, t. 1, nr 16, s. 65–84; A.S. Więch, *Pamiętnik o Kosmy Lenczowskiego jako przykład egodokumentu do badań działalności duszpasterskiej kapelanów podczas Wielkiej Wojny*, w: *Wielka Wojna wyzwań duchownych. Kapelani wojskowi na froncie wschodnim 1914–1920*, red. T. Pudłocki, K. Ruszała, Kraków 2020, s. 227–228.

⁶ D. Kocurek, *Korespondencja źródłem do badań biograficznych na przykładzie listów ks. dra Józefa Knosały*, „Biografistyka Pedagogiczna” 2019, nr 1, s. 448.

⁷ W. Szulakiewicz, *Korespondencja w badaniach historii edukacji i nauki*, w: *Badania historyczne w pedagogice. Konteksty źródłowe*, red. W. Szulakiewicz, Toruń 2015, s. 27.

⁸ Zob. W. Schülze, *Ego-Dokumente. Annäherung an den Menschen in der Geschichte* (Selbstzeugnisse der Neuzeit, t. 2), w: *Ego-Dokumente. Annäherung an den Menschen in der Geschichte*, red. W. Schülze, Berlin 1996, s. 11–30.

⁹ Zob.: A. Stańko, E. Skowron, *Dębica w karpackiej brygadzie legionów. Legioniści w walkach o niepodległość i odbudowę kraju*, Dębica 2004, s. 387–391; A. Więch, *Wyróbek Józef*, w: *Słownik biograficzny twórców oświaty i kultury XIX i XX wieku Polski południowo-wschodniej*, red. A. Meissner, K. Szmyd, Rzeszów 2011, s. 470–471.

tekst staje się okazją do zmiany dotychczasowego stanu rzeczy i pochylenia się nad jego biografią, a pretekstem do tego są zachowane w Archiwum Państwowym w Łodzi w zbiorze Archiwum Bartoszewiczów dwa listy Józefa Wyrobka napisane do poznanego podczas studiów Kazimierza Bartoszewicza¹⁰.

Adresat listów – Kazimierz Bartoszewicz (1852–1930) – należał do starej rodziny szlacheckiej pieczętującej się herbem Jastrzębiec. Był publicystą, autorem prac historycznych, wydawcą i księgarzem, a także kolekcjonerem dzieł sztuki. Jego zainteresowania wynikały poniekąd ze środowiska domu, w którym wyrażał się. Należał do rodziny o dużych tradycjach patriotycznych oraz intelektualnych związanych ze sferą wydawniczą, biblioteczną, kolekcjonerską¹¹. Jego dziadek Adam Bartoszewicz¹² był wizytatorem szkół Księstwa Warszawskiego, a ojciec Julian Bartoszewicz¹³ historykiem. Kazimierz Bartoszewicz był mocno związany ze środowiskiem krakowskim; prowadził znaną w całej Galicji księgarnię i wydawnictwo¹⁴. Starał się stymulować i konsolidować społeczność polskich literatów¹⁵. Aktywnie działał w Kole Artystyczno-Literackim oraz w Związku Literatów¹⁶, inicjował również powstanie różnych czasopism literackich, jak np. „Szkice Społeczno-Literackie” czy „Przegląd Literacki”. W swoim piśmiennictwie często poddawał krytyce środowisko krakowskich „Stańczyków”.

* * *

Józef Wyrobek urodził się 18 III 1850 r. w Bestwinie (powiat bielski)¹⁷ w niezbyt zamożnej rodzinie. Był synem właścicieli młyna i niewielkiego gospodarstwa rolnego – Franciszka Wyrobka i Zuzanny, córki Józefa Gutrzyka¹⁸. Początkowo, w latach 1856–1858, uczęszczał do szkoły ludowej w Bestwinie, następnie zaś do szkoły 4-klasowej i do szkoły realnej 2-klasowej w Białej. W 1864 r. rozpoczął edukację w gimnazjum niższym w Cieszynie, które jednak opuścił i od 1868 r.

¹⁰ Archiwum Państwowe w Łodzi (dalej AP Łódź): Archiwum Rodziny Bartoszewiczów, sygn. 39/592/0/4.11/3383.

¹¹ Z. Zielińska-Klimkiewicz, *Księgozbiór Bartoszewiczów – przeszłość i teraźniejszość*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Librorum” 1998, nr 8, s. 63.

¹² Adam Bartoszewicz (1794–1878), urzędnik oświatowy na terenie Królestwa Polskiego, członek towarzystw charytatywnych.

¹³ Julian Bartoszewicz (1821–1870), nauczyciel gimnazjalny, historyk, encyklopedysta.

¹⁴ J. Jaworska, *Kłopoty wydawniczo-księgarskie Kazimierza Bartoszewicza*, „Przegląd Biblioteczny” 1958, z. 2–3, s. 181.

¹⁵ I. Florczak, *Listy Zygmunta Celichowskiego do Kazimierza Bartoszewicza*, „Przegląd Nauk Historycznych” 2017, nr 2, s. 262–263.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Spis nauczycieli szkół średnich w Galicji oraz polskiego gimnazjum w Cieszynie*, oprac. H. Kopia, Lwów 1909, s. 66; *Sprawozdanie Dyrekcji Państwowego Gimnazjum w Dębicy za rok szkolny 1923/1924*, Dębica 1924, s. 8.

¹⁸ Archiwum parafialne w Bestwinie, Księga urodzeń, t. V, 1838–1889, s. 108. Nazwisko panińskie matki Józefa Wyrobka jest niepewne i wymaga dalszych poszukiwań genealogicznych.

kontynuował naukę w Gimnazjum św. Anny w Krakowie¹⁹. Zmiana szkoły spowodowana była złożoną sytuacją rodzinną po śmierci obojga rodziców Wyrobka, nad którym opiekę przejął jego przyrodni brat²⁰, krakowski adwokat Wacław Wyrobek²¹. Tenże utrzymywał go jednak jedynie przez rok (1868/1869), później zaś młody Józef utrzymywał się sam dzięki udzielaniu lekcji prywatnych²². W Krakowie początkowo zamieszkał przy ulicy Karmelickiej²³, następnie zaś przy ulicy Szewskiej, a także na stacji u Eleonory Stankiewicz przy ulicy Sławkowskiej. Został również zwolniony z wszelkich opłat szkolnych²⁴. Podczas całej nauki uzyskiwał bardzo dobre wyniki. Maturę zdał z wyróżnieniem 5 VII 1872 r., uzyskując z niej wyniki celujące²⁵. W trakcie edukacji w krakowskim gimnazjum dał się poznać jako osoba mocno zaangażowana w pomoc koleżeńską, o czym wspomina szkolne sprawozdanie: „W sprawie pomocy koleżeńskiej najczynniejszy wziął udział uczeń VIII klasy p. Wyrobek Józef, któremu po największej części zawdzięczać należy, że pomoc koleżeńska w upłynnionym roku szkolnym do skutku przyszła i tak obfity plon wydała”²⁶. Lata dzieciństwa i młodości Wyrobka to także okres dużych problemów zdrowotnych spowodowanych chorobą nerek²⁷. Po zdaniu matury rozpoczął w 1872 r. studia na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie. Wówczas też w roku akademickim 1872/1873 odbył służbę wojskową jako jednoroczny ochotnik w 13. Pułku Piechoty²⁸. W lutym 1874 r. mianowany został podporucznikiem rezerwy. Pozostawał nim do 1885 r., kiedy to na własną prośbę, ze względu na stan zdrowia, zwolniony został ze służby wojskowej²⁹. W pierwszym roku studiów uczęszczał na wykłady z zakresu matematyki, fizyki, chemii i filozofii, a następnie w kolejnych latach

¹⁹ *Książka pamiątkowa ku uczczeniu jubileuszu trzechsetnej rocznicy założenia gimnazjum św. Anny w Krakowie*, oprac. J. Leniek, Kraków 1888, s. 269.

²⁰ Kwestie genealogiczne dotyczące rodziny Wyrobków wymagają jednak dalszych, pogłębionych badań i poszukiwań archiwalnych.

²¹ Wacław Wyrobek (1835–?), absolwent Wydziału Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego. Krakowski adwokat, doktor praw (od 1865 r.), stypendysta z fundacji Samuela Głowińskiego. W latach 1867–1869 poseł do Sejmu Krajowego Galicji II kadencji. W roku 1874 w wyniku postanowienia CK Trybunału Sądu Przysięgłych w Krakowie utracił tytuł doktora uznany winnym sprzeniewierzenia masy upadłościowej banku „FJ Kirchmayer & Sohn”. Zob. <https://www.parlament.gv.at/WWER/PARL/J1848/Wyrobek.shtml#> [dostęp: 10.07.2022].

²² Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie (dalej AUJ), Komisja Egzaminów Nauczycielskich, Wyrobek Józef, Curriculum Vitae.

²³ Archiwum Narodowe w Krakowie (dalej AN Kraków), zesp. 482 Gimnazjum Świętej Anny, sygn. 127 Katalogi klasyfikacyjne.

²⁴ AN Kraków, zesp. 482 Gimnazjum Świętej Anny, sygn. 130 Katalogi klasyfikacyjne.

²⁵ AN Kraków, zesp. 482 Gimnazjum Świętej Anny, sygn. 192 Protokoły egzaminów dojrzałości.

²⁶ *Sprawozdanie C. K. Dyrekcji Gimnazjalnej przy św. Annie w Krakowie z roku szkolnego 1872*, Kraków 1872, s. 36.

²⁷ AUJ, Komisja Egzaminów Nauczycielskich, Wyrobek Józef, Curriculum Vitae (z ok. 1888 r.).

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Ibidem*.

głównie z historii, filozofii, literatury polskiej i niemieckiej³⁰. W 1876 r. rozpoczął pracę jako nauczyciel prywatny i wyjechał za granicę na teren zaboru rosyjskiego. Przez dwa lata (1876–1878) pracował w domu Lucjana Wrotnowskiego w Warszawie i w jego majątku w Dłutowie³¹, następnie zaś w latach 1878–1883 u księcia Macieja Radziwiłła³² w jego posiadłości w Zegrzu pod Warszawą oraz we Włoszech, głównie w Rzymie, ale również w Wenecji i Neapolu³³. Czas spędzony we Włoszech był dla Wyrobka okresem poszerzania dotychczasowej wiedzy, który tak wspominał: „sam już pobyt we Włoszech w licznych miastach i stronach od Wenecji po Neapol, a zwłaszcza w Rzymie, dał mi sposobność poznać ten świat klasyczny, kształcić się w geografii, historii, w estetyce przyswoić sobie przynajmniej o tyle języki francuski i włoski, że mi się bardzo przydać mogą zwłaszcza do studiów nad historią czasów nowożytnych”³⁴. W latach 1883–1885 powrócił do Galicji i pracował u Karola Klobassy-Zrenckiego³⁵ w jego majątku w Zręcinie koło Jasła oraz w Krakowie. Niestety nabawiwszy się poważnego i przewlekłego zapalenia płuc, powrócił do rodzinnych okolic Bestwiny. W miarę możliwości oddawał się pracy naukowej. Zbierał materiały do planowanej monografii rodzinnej miejscowości oraz pracy poświęconej odsieczy wiedeńskiej. Niestety żadna z nich ostatecznie nie powstała³⁶.

W 1887 r. rozpoczął pracę jako nauczyciel gimnazjalny. Przez ponad dekadę pracował w różnych galicyjskich gimnazjach jako zastępca nauczyciela. Bardzo często był przenoszony z miejsca na miejsce, co też w jakiś specjalny sposób nie odstępowało od panujących wówczas zwyczajów. Od 1887 do 1890 r. pracował w gimnazjum w Nowym Sączu³⁷. Był zastępcą nauczyciela, gospodarzem klasy, uczył języka łacińskiego, niemieckiego i polskiego, a także geografii i historii oraz historii kraju rodzinnego i kaligrafii³⁸. W 1890 r. reskrytem z 18 VIII Józef

³⁰ W czasie studiów często zmieniał miejsca zamieszkania. Przez jakiś czas mieszkał na zamku, a następnie na stacjach przy ulicach: Krupniczej, Karmelickiej, rogu Batorego i Łobzowskiej oraz Sławkowskiej.

³¹ Lucjan Wrotnowski (1847–1902), warszawski adwokat, redaktor i kolekcjoner dzieł sztuki, a także działacz społeczny. Wiceprezes Towarzystwa Zachęty Sztuk Pięknych, a w latach 1893–1895 dyrektor Muzeum Przemysłu i Rolnictwa w Warszawie.

³² Maciej Józef Radziwiłł (1842–1907), ziemianin, właściciel majątku Zegrze.

³³ AUJ, Komisja Egzaminów Nauczycielskich, Wyrobek Józef, Curriculum Vitae (z ok. 1888 r.).

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ Karol Klobassa-Zrencki (1823–1886), ziemianin, przemysłowiec i filantrop, właściciel pierwszej na świecie kopalni ropy w Bóbrce koło Krosna.

³⁶ *Ibidem*. Zob. też: A.S. Więch, *Wyrobek Józef...*, s. 470; *Sprawozdanie Dyrekcji Państwowego Gimnazjum w Dębicy za rok szkolny 1923/1924*, Dębica 1924, s. 8; A. Puszka, *Nauczyciele historii i geografii państwowych szkół średnich w Galicji w okresie autonomii*, Lublin 1999, s. 343.

³⁷ T. Słowikowski, *Fragmety z przeszłości pierwszego Państwowego Liceum i Gimnazjum im. Jana Długosza w Nowym Sączu w wieku XIX*, „Rocznik Sądecki” t. 1, 1939, s. 137.

³⁸ *Sprawozdanie Dyrekcji C. K. Gimnazjum Wyższego w Nowym Sączu za rok szkolny 1888*, Nowy Sącz 1888, s. 86; *Sprawozdanie Dyrekcji C. K. Gimnazjum Wyższego w Nowym Sączu za rok szkolny 1890*, Nowy Sącz 1890, s. 56.

Wyrobek został przeniesiony do gimnazjum w Sanoku³⁹. Uczył tam języka łacińskiego, polskiego i niemieckiego oraz historii kraju rodzinnego⁴⁰. Nie zabawił jednak długo w owej szkole i w 1892 r. c.k. Rada Szkolna Krajowa reskrytem z 25 VII przeniosła go jako zastępcę nauczyciela do III gimnazjum w Krakowie⁴¹, a po kilku miesiącach, 14 I 1893 r., do krakowskiego gimnazjum św. Jacka⁴², gdzie zastąpić miał urlopowanego z powodów zdrowotnych Józefa Tułasiewicza. Nauczał w nim geografii, historii powszechnej i historii kraju rodzinnego⁴³, a także języka polskiego i niemieckiego⁴⁴. Na okres pierwszego półrocza Józef Wyrobek otrzymał zmniejszenie wymiaru godzin na okres I semestru⁴⁵. Decyzją władz oświatowych w 1895 r. Józef Wyrobek został skierowany do gimnazjum w Wadowicach⁴⁶, gdzie podobnie jak we wcześniejszych placówkach prowadził lekcje z języka niemieckiego, ale także matematyki⁴⁷. W 1897 r. doszło do kolejnych przenosin. Wyrobek został ponownie skierowany jako zastępca nauczyciela do znanego mu już gimnazjum w Nowym Sączu⁴⁸. Uczył w nim geografii i historii, a także języka polskiego, niemieckiego, psychologii, propedeutyki oraz historii kraju rodzinnego i kaligrafii⁴⁹. Pracował w nim do końca roku szkolnego 1898/1899 i przeniesiony został do gimnazjum w Brzeżanach⁵⁰, gdzie nauczał: języka polskiego, niemieckiego, historii i geografii, a także w ramach przedmiotów nadobowiązkowych historii kraju rodzinnego⁵¹. W II semestrze roku szkolnego 1901/1902 przebywał na urlopie⁵². Można domyślać się, że jego powodem był nie najlepszy stan zdrowia

³⁹ *Sprawozdanie Dyrekcyi C. K. Gimnazjum Wyższego w Nowym Sączu za rok szkolny 1891*, Nowy Sącz 1891, s. 23, 55.

⁴⁰ *Ibidem*, s. 22; *Sprawozdanie Dyrektora C.K. Gimnazjum w Sanoku za rok szkolny 1892*, Sanok 1892, s. 24.

⁴¹ *Sprawozdanie Dyrektora C.K. Gimnazjum w Sanoku za rok szkolny 1893*, Sanok 1893, s. 18.

⁴² *Sprawozdanie dziesiąte Dyrekcyi C.K. III Gimnazjum w Krakowie za rok szkolny 1893*, Kraków 1893, s. 55.

⁴³ *Sprawozdanie Dyrektora C. K. Gimnazjum św. Jacka w Krakowie za rok szkolny 1893*, Kraków 1893, s. 8–9, 41.

⁴⁴ *Sprawozdanie Dyrektora C. K. Gimnazjum św. Jacka w Krakowie za rok szkolny 1894*, Kraków 1894, s. 18; *Sprawozdanie Dyrektora c. k. Gimnazjum św. Jacka w Krakowie za rok szkolny 1895*, Kraków 1895, s. 74–75.

⁴⁵ *Sprawozdanie Dyrektora C. K. Gimnazjum św. Jacka w Krakowie za rok szkolny 1894...*, s. 49.

⁴⁶ *Sprawozdanie Dyrektora c. k. Gimnazjum św. Jacka w Krakowie za rok szkolny 1896*, Kraków 1896, s. 56.

⁴⁷ *Sprawozdanie Dyrekcyi C. K. Gimnazjum w Wadowicach za rok szkolny 1897*, Wadowice 1897, s. 88.

⁴⁸ *Sprawozdanie Dyrekcyi C. K. Gimnazjum w Wadowicach za rok szkolny 1898*, Wadowice 1898, s. 52.

⁴⁹ *Sprawozdanie Dyrekcyi C. K. Gimnazjum Wyższego w Nowym Sączu za rok szkolny 1898*, Nowy Sącz 1898, s. 25–27; *Sprawozdanie Dyrekcyi C. K. Gimnazjum Wyższego w Nowym Sączu za rok szkolny 1899*, Nowy Sącz 1899, s. 51–52.

⁵⁰ *Sprawozdanie Dyrekcyi C. K. Gimnazjum Wyższego w Nowym Sączu za rok szkolny 1900*, Nowy Sącz 1900, s. 94; *Sprawozdanie Dyrekcyi C. K. Gimnazjum w Brzeżanach za rok szkolny 1900*, Brzeżany 1900, s. 42.

⁵¹ *Ibidem*, s. 41.

⁵² *Sprawozdanie Dyrekcyi C. K. Gimnazjum w Brzeżanach za rok szkolny 1902*, Brzeżany 1902, s. 68.

nauczyciela. 31 X 1902 r. Wyrobek przeszedł do gimnazjum w Stanisławowie⁵³. Był zastępcą nauczyciela w przypadku języka polskiego, łacińskiego i geografii⁵⁴.

Częste przenosiny i dość kiepska sytuacja finansowa młodego nauczyciela niewątpliwie uległyby zmianie, gdyby awansował z zastępcy na stanowisko nauczyciela rzeczywistego. W przypadku Wyrobka droga do tego (starania rozpoczął w 1889 r.) nie była jednak prosta i na skutek przekładania kolejnych egzaminów trwała kilka lat. Sam zainteresowany w pismach wysyłanych czy to do Rady Szkolnej Krajowej, czy to do Komisji Egzaminów Nauczycielskich podkreślał swoje trudne położenie materialne oraz duże problemy ze zdrowiem⁵⁵, które dodatkowo mocno nadwyrężały częste przenosiny, a także duże obciążenie dydaktyczne w szkołach, w których przyszło mu pracować:

W tym ostatnim roku zapadłem na influencję, zapalenie płuc i opłucnej. Choroba dwumiesięczna, śmiertelna wyniszczyła siły moje. Przeniesiony z wrześniem 1899 r. do C.K. gimnazjum wyższego w Sanoku – pracowałem tam dwa lata. Skutki rzeczony choroby, cierpienie oczu – brak biblioteki – i inne dolegliwości nie sprzyjały pracy naukowej, mogłem tylko odpowiedzieć z wysiłkiem obowiązkom nauczycielskim [...]. W roku 1895 z wrześniem przeniesiony do C.K. gimnazjum wyższego we Wadowicach znalazłem się w przyjaźniejszych warunkach dla zdrowia, mogłem i pokrzepić siły, a nie głodować, jak w Krakowie, gdzie przy drożyznie, zobowiązaniach – a braku lekcji – sama płaca nie starczyła na utrzymanie⁵⁶.

Sumienność w przygotowaniu lekcji oraz praca dydaktyczna w szkołach dostrzegana była przez przełożonych – co sami podkreślali w wystawianych Wyrobkowi opiniach. Dyrektor nowosądeckiego gimnazjum pod datą 16 IX 1889 r. pisał: „Poświadczam niniejszym, że Pan Józef Wyrobek, począwszy od dnia 16 listopada 1887 jest zastępcą nauczyciela w tutejszym zakładzie, obowiązki służbowe spełnia gorliwie i powierzonych mu przedmiotów nauki udziela z dobrym skutkiem; zachowanie się jego tak względem kolegów i przełożonego, jak i poza urzędem jest pod każdym względem wzorowe”⁵⁷. Wszystko to jednak powodowało, iż nie mógł należycie przygotować się do egzaminu nauczycielskiego oraz w rzetelny sposób napisać wymaganych prac, co w efekcie skutkowało odrzucaniem przygotowanych przez niego prac, np. w 1892 r. odrzucone zostało jego wypracowanie z zakresu geografii, a w 1899 r. z historii⁵⁸. Należy podkreślić, że dużą przychylność względem kolejnych,

⁵³ *Sprawozdanie Dyrekcji C. K. Gimnazjum w Brzeżanach za rok szkolny 1903*, Brzeżany 1903, s. 6; *Sprawozdanie Dyrekcji C. K. Gimnazjum w Stanisławowie za rok szkolny 1902/03*, Stanisławów 1903, s. 28.

⁵⁴ *Ibidem*, s. 27.

⁵⁵ Józef Wyrobek był człowiekiem słabego zdrowia. Z zachowanych materiałów wiemy, że zwłaszcza w młodości poważnie chorował na nerki, w późniejszym zaś czasie miał duże problemy ze wzrokiem. W 1897 r. przeszedł żółtaczkę, zaś rok później grypę oraz ciężkie zapalenie płuc i opłucnej.

⁵⁶ AUJ, Komisja Egzaminów Nauczycielskich, Wyrobek Józef, Curriculum Vitae Józefa Wyrobka.

⁵⁷ *Ibidem*.

⁵⁸ AUJ, Komisja Egzaminów Nauczycielskich, Wyrobek Józef, Pismo z dnia 20 VII 1900 r.; Pismo Franciszka Czernego z 4 IV 1899 r.

podejmowanych przez Wyrobka prób, żywił przewodniczący komisji egzaminacyjnej dla kandydatów na nauczycieli gimnazjalnych Franciszek Czerny-Schwarzenberg⁵⁹. Ostatecznie w 1899 r. Józef Wyrobek złożył wniosek o dopuszczenie do egzaminu na nauczyciela gimnazjum z zakresu przedmiotów: historii i geografii w języku wykładowym polskim i niemieckim⁶⁰. Całość jednak znowu się przeciągnęła i do egzaminów doszło dopiero w dniach od 20 do 25 XI 1902 r.⁶¹ Zdał je z następującymi notami: geografia – dobry, historia – dobry, język polski – bardzo dobry, greka i łacina – dobry, język niemiecki – bardzo dobry oraz pedagogika – dobry⁶².

27 VII 1903 r. Józef Wyrobek decyzją Rady Szkolnej Krajowej mianowany został nauczycielem rzeczywistym i skierowany do pracy w Gimnazjum im. Franciszka Józefa I w Dębicy⁶³. Tym samym zakończyła się jego szkolna wędrówka po galicyjskich gimnazjach. Z Dębicą związany był aż do swojej śmierci w styczniu 1924 r. Z nauczyciela rzeczywistego szybko, bo już w 1907 r., awansował na profesora⁶⁴. Uczył geografii i historii powszechnej, historii kraju rodzinnego, a także języka polskiego, kaligrafii, gimnastyki. Był opiekunem gabinetu geograficznego⁶⁵, a w czasie choroby (grypa hiszpanka) dyrektora szkoły Józefa Szydłowskiego⁶⁶ i po jego śmierci w 1918 r. pełnił funkcję dyrektora szkoły⁶⁷, aż do mianowania na to stanowisko Piotra Passowicza w 1919 r.⁶⁸ Od samego początku pobytu w Dębicy niezwykle aktywnie włączył się w życie społeczne i polityczne miasteczka⁶⁹. Współpracował z kręgiem działaczy Stronnictwa Narodowo-Demokratycznego w Dębicy⁷⁰. Brał udział w pracach dębickiego oddziału Towarzystwa

⁵⁹ Franciszek Czerny-Schwarzenberg (1847–1917), historyk i geograf, nauczyciel gimnazjalny, profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, dziekan Wydziału Filozoficznego, członek Akademii Umiejętności, w latach 1891–1914 przewodniczący komisji egzaminacyjnej dla kandydatów na nauczycieli gimnazjalnych. Członek Towarzystwa Tatrzańskiego.

⁶⁰ AUJ, Komisja Egzaminów Nauczycielskich, Wyrobek Józef, Pismo z dnia 5 X 1899 r.

⁶¹ AUJ, Komisja Egzaminów Nauczycielskich, Księga ewidencji egzaminów 1891–1904, Świadcstwo egzaminu nauczycielskiego Józefa Wyrobka.

⁶² AUJ, Komisja Egzaminów Nauczycielskich, Kandydaci i przebieg ich egzaminów, k. 69–70.

⁶³ *Sprawozdanie Dyrekcji C. K. Gimnazjum w Stanisławowie za rok szkolny 1903/04*, Stanisławów 1903, s. 36.

⁶⁴ A. Puszka, *op. cit.*, s. 343.

⁶⁵ *Sprawozdanie Dyrekcji C.K. Gimnazjum w Dębicy za rok szkolny 1907/1908*, Tarnów 1908, s. 22; *Sprawozdanie Dyrekcji C.K. Gimnazjum w Dębicy za rok szkolny 1915/1916*, Tarnów 1916, s. 11.

⁶⁶ Józef Szydłowski (1863–1918), pedagog, nauczyciel gimnazjalny. W latach 1900–1918 dyrektor gimnazjum w Dębicy. Zob. L. Górka, *Józef Szydłowski. Pierwszy dyrektor dębickiego gimnazjum*, Dębica 2014.

⁶⁷ *Sprawozdania Dyrekcji Państwowego Gimnazjum w Dębicy za rok szkolny 1918/19*, Dębica 1919, s. 21–22.

⁶⁸ Piotr Passowicz (1872–1953), nauczyciel gimnazjalny, w latach 1919–1924 dyrektor gimnazjum w Dębicy, od 1925 r. wizytator szkół średnich.

⁶⁹ Mówi o tym m.in. wspomnienie po śmierci Józefa Wyrobka opublikowane w sprawozdaniach szkolnych dyrekcji dębickiego gimnazjum. *Sprawozdania Dyrekcji Państwowego Gimnazjum w Dębicy za rok szkolny 1922/23*, Dębica 1923, s. 8–9.

⁷⁰ A. Zielecki, *W czasach autonomii*, w: *Dębica. Zarys dziejów miasta i regionu*, red. J. Buszko, F. Kiryk, Kraków 1995, s. 267.

Gimnastycznego „Sokół”⁷¹, zostając członkiem jego zarządu⁷², a w czasie poprzedzającym wybuch Wielkiej Wojny jego komendantem (prezesem)⁷³. Poniekąd kontynuował tym samym swój udział w pracach „Sokoła”, który rozpoczął już w 1897 r. na gruncie oddziału w Nowym Sączu⁷⁴, w którym przez krótki okres był naczelnikiem prowadzonych w nim ćwiczeń gimnastycznych⁷⁵. Był również członkiem Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych i przewodniczącym zarządu jego dębickiego koła⁷⁶. Jako nauczyciel dębickiego gimnazjum niejednokrotnie brał udział w obchodzonych rocznicach i organizowanych z tej okazji akademiach. W 1910 r. dzięki staraniu dębickiego „Sokoła” odbyła się uroczysta akademicka dla uczczenia 100-lecia urodzin Fryderyka Chopina. Jubileusz ten uczczony został w sali miejscowego kasyna, a w jego trakcie Józef Wyrobek wygłosił wykład „O życiu i arcydziełach Chopina”⁷⁷. W czasie I wojny światowej, w okresie okupacji rosyjskiej (od 9 XI 1914 do 8 V 1915 r.), stanął jako komisaryczny burmistrz na czele tymczasowego zarządu miasta⁷⁸. Włączył się również w pomoc humanitarną dla mieszkańców miasta, wchodząc w skład Miejskiego Komitetu Ratunkowego⁷⁹. Jemu również przetrwanie zawdzięcza budynek gimnazjum, bowiem podczas odwrotu Rosjan na początku maja 1915 r. wraz z szkolnym woźnym Michałem Jaworkiem ugasił ogień podłożony w budynku przez Rosjan⁸⁰. W uznaniu zasług dla służby cywilnej został w 1918 r. odznaczony przez władze austriackie Krzyżem Jubileuszowym dla Cywilnych Funkcjonariuszów Państwowych⁸¹. W momencie odzyskania przez Polskę niepodległości i obejmowania polskiego zarządu nad miastem wziął udział w swoistym wiecu dziękczynienia w Dębicy 13 X 1918 r. W jego trakcie wygłosił okolicznościowe przemówienia, w których wzywał do

⁷¹ Zob. J. Swół, *Dębicki Sokół. Znana i mniej znana historia*, cz. 1, Dębica 2020.

⁷² A. Zielecki, *op. cit.*, s. 267.

⁷³ AN Kraków, zesp. 530 (Komitet Narodowy w Krakowie), sygn. 97, List Józefa Wyrobka do Zachodniego Departamentu wojskowego Naczelnego Komitetu Narodowego w Krakowie z 22 VIII 1914 r.; zob. też J. Swół, *op. cit.*, s. 149–151, 253–254.

⁷⁴ A. Wiecheć, *Oddział Narciarski Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w latach 1928–1939 w Nowym Sączu*, w: *100-lecie V Ogólnopolskiego Zlotu Sokolów w Krakowie – Zlotu Grunwaldzkiego – 100-lecie odsłonięcia Pomnika Grunwaldzkiego w Krakowie 1910–2010*, red. A. Łopata, J. Fall, Kraków 2010, s. 152.

⁷⁵ W. Nadolski, *Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” na ziemi sądeckiej do 1939 r.*, w: *Bicepsy Sądeckizny. Wystawa przedwojennego sportu. Katalog wystawy*, red. A. Florek, P. Kazana, Nowy Sącz 2021, s. 21.

⁷⁶ *Kalendarzyk profesorski Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych na rok 1913*, oprac. M. Janelli, J. Piątek, Lwów 1913, s. 57.

⁷⁷ *Sprawozdanie Dyrekcji C.K. Gimnazjum „Franciszka Józefa I” w Dębicy za rok szkolny 1916/17*, Tarnów 1917, s. 23.

⁷⁸ A. Zielecki, *op. cit.*, s. 273–274.

⁷⁹ *Ibidem*, s. 275.

⁸⁰ *Sprawozdanie Dyrekcji C.K. Gimnazjum w Dębicy za rok szkolny 1915/1916*, Tarnów 1916, s. 4–5.

⁸¹ *Hof- und Staats-handbuch der Österreichisch-Ungarischen Monarchie für das Jahr 1918*, Wiedeń 1918, s. 1919.

narodowej jedności wobec faktu odradzania się państwa polskiego po latach niewoli⁸². Za zaangażowanie na rzecz dębickiej społeczności otrzymał honorowe obywatelstwo miasta⁸³.

Zaangażowanie w pracę na rzecz zachowania pamięci o przeszłości stało się wielką pasją gimnazjalnego nauczyciela. Zanim przyjechał do Dębicy, opublikował w 1901 r. poświęconą Habsburgom i ich dynastycznym powiązaniom z Piastami i Jagiellonami pracę *O pokrewieństwie Domu Habsburgów i Habsbursko-Lotaryńskiego z narodowymi Dynastiami w Polsce, Litwie, Rusi*⁸⁴. W grodzie nad Wisłoką podjął się wieloletniego przedsięwzięcia wydawniczego, jakim było zebranie rozrzuconych po różnych archiwach dokumentów z przeszłości miasteczka i ich wydanie drukiem. Ukazały się one w siedmiu częściach w latach 1908–1917 w ramach sprawozdań szkolnych wydawanych przez gimnazjum⁸⁵. Należy podkreślić, że większość z nich nie przetrwała do czasów nam współczesnych i znane są jedynie z wykonanych przez Wyrobka odpisów (m.in. dokument lokacyjny miasta czy akt przywracający miastu prawa miejskie). Historia była zresztą jego wielką pasją. W jej nauczaniu potrafił pośród uczniów zaszczerpieć zainteresowanie dziejami. Jego wychowanek Michał Urbanek po latach wspominał:

Historii uczył nas w tej klasie profesor Józef Wyrobek, znawca przedmiotu, wybitny pedagog, wielki patriota. Dzięki głębokiej wiedzy i zapałowi, jaki towarzyszył każdemu jego wykładowi, zyskał sobie w nas powszechny szacunek i uznanie. Pod jego wpływem stałem się entuzjastą historii⁸⁶.

Pamiętano o jego zaangażowaniu w pomoc dla ludności cywilnej podczas I wojny światowej, zwłaszcza zaś w okresie okupacji rosyjskiej, a także zaangażowanie

⁸² L. Mrocza, *Dębica w latach drugiej niepodległości*, w: *Dębica...*, s. 326.

⁸³ *Sprawozdania Dyrekcji Państwowego Gimnazjum w Dębicy za rok szkolny 1922/23*, Dębica 1923, s. 9.

⁸⁴ J. Wyrobek, *O pokrewieństwie Domu Habsburgów i Habsbursko-Lotaryńskiego z narodowymi Dynastiami w Polsce, Litwie, Rusi*, Brzeżany 1901.

⁸⁵ *Ważniejsze dokumenty do historii miasta Dębicy, cz. I (VII dokumentów od r. 1358–1502)*, zeb. J. Wyrobek, w: *Sprawozdanie Dyrekcji C.K. Gimnazjum w Dębicy za rok szkolny 1907/1908*, Tarnów 1908; *Ważniejsze dokumenty do historii miasta Dębicy, cz. II (XIII dokumentów od roku 1451–1598)*, zeb. J. Wyrobek, w: *Sprawozdanie Dyrekcji C.K. Gimnazjum w Dębicy za rok szkolny 1908/1909*, Tarnów 1909; *Ważniejsze dokumenty do historii miasta Dębicy, cz. III (VII dokumentów od r. 1582–1691)*, zeb. J. Wyrobek, w: *Sprawozdanie Dyrekcji C.K. Gimnazjum w Dębicy za rok szkolny 1909/1910*, Tarnów 1910; *Ważniejsze dokumenty do historii miasta Dębicy, cz. IV (dok. XXVIII–XXXII, od r. 1504–1705, po części do r. 1775)*, zeb. J. Wyrobek, w: *Sprawozdanie Dyrekcji C.K. Gimnazjum w Dębicy za rok szkolny 1910/1911*, Tarnów 1911; *Ważniejsze dokumenty do historii miasta Dębicy, cz. V (XXXIII–XXXV)*, zeb. J. Wyrobek, w: *Sprawozdanie Dyrekcji C.K. Gimnazjum w Dębicy za rok szkolny 1912/1913*, Tarnów 1913; *Ważniejsze dokumenty do historii miasta Dębicy, cz. VI (XXXVI–XLII)*, zeb. J. Wyrobek, w: *Sprawozdanie Dyrekcji C.K. Gimnazjum w Dębicy za rok szkolny 1913/1914*, Tarnów 1914; *Ważniejsze dokumenty do historii miasta Dębicy, cz. VII (XLIII do XLVII)*, zeb. J. Wyrobek, w: *Sprawozdanie Dyrekcji C. K. Gimnazjum Franciszka Józefa I w Dębicy za rok szkolny 1916/17*, Tarnów 1917.

⁸⁶ M.W. Urbanek, *Wspomnienia z pobytu w gimnazjum dębickim w latach 1900–1908 w roli ucznia i w latach 1944–1945 w roli nauczyciela*, w: M.W. Urbanek, *Dębickie lata*, oprac. L. Górska, A.S. Więch, Dębica 2012, s. 26.

w zachowanie dobytku dębickiego gimnazjum: „Po wycofaniu się w 1915 roku okupacyjnych wojsk rosyjskich on jako jeden z pierwszych zjawił się w obdartym szynelu wojskowym w gmachu gimnazjum, by ratować resztki szkolnego dobytku. Zamieszkał w jednej z klas, nie wiadomo z czego i czym się żywił”⁸⁷. Wyrobek łączył w sobie cechy galicyjskiego lojalisty i polskiego patrioty⁸⁸:

Był wielkim patriotą. Błądził często po cmentarzach, zbierał epitafia nagrobkowe i rozmawiał z mogiłami jemy tylko wiadomym językiem. W dni zaduszne zawsze wypowiadał się publicznie przy grobie Żuławskiego. Sławił zrywy i triumfy oręża polskiego, bolał nad męką niewoli, budził nadzieję, na „szklane domy” w Polsce Odrodzonej⁸⁹.

Taka postawa nie uchodziła bynajmniej uwadze gimnazjalistów. Potrafił przy tym zainteresować nauczaniem przedmiotem i zjednać serca rzesz młodzieży. Cytowany już Urbanek pisał:

Pewne zastrzeżenia budził u nas jego lojalizm wobec rządu austriackiego. Ideałem władcy był dla niego „najmiłościwiej panujący cesarz Franciszek Józef I”, a dynastia habsburska uosobieniem wszelkich cnót. Ze wzruszeniem rozwodził się nad koligacjami Piastów i Jagiellonów z Habsburgami. Raz całą lekcję poświęcił Ernestowi Żelaznemu i Cymburce⁹⁰ i stąd przydomek „Cymburka”, jaki nosił w języku uczniowskim. I przytoczę jeszcze jeden szczegół dla charakterystyki lojalizmu kochanego profesora. Co roku Trzeci Maja obchodziła szkoła bardzo uroczyście [...]. Jeden z kolegów naszej klasy wygłaszał przemówienie patriotyczne, cenzurowane uprzednio przez szkołę. W jednym roku ja miałem być mówcą. Gdy przedłożyłem opracowane przeze mnie przemówienie profesorowi Wyrobkowi, skreślił zdanie potępiające Rosję, Prusy i Austrię za rozbiór Polski. A kiedy odmówiłem wygłoszenia tego przemówienia, wstawił zdanie: „Austria została zmuszona do wzięcia udziału w rozbiorze, by osłabić Rosję i Prusy”. Taki prąd był popularny wśród mniej oświeconych mas oraz galicyjskiej administracji i nie kolidował z patriotyzmem. Dowodem patriotyzmu profesora były lekcje poświęcone historii Polski. W rozkładzie godzin miały one nazwę: Historia kraju rodzinnego. Lekcja ta, jedna w tygodniu, w podziale godzin znajdowała się zawsze na ostatniej godzinie nauki i była nadobowiązkowa. Oczywiście zapisaliśmy się na nią wszyscy i nie było wypadku, by się ktoś z niej zwalniał. Historii Polski uczyliśmy się sumiennie niż innych przedmiotów i staraliśmy się zdobyć jak najlepsze stopnie. Zachęcały nas do tego wykłady profesora, w które wkładał nie tylko wiedzę, ale i uczucie, nie tylko myśl, ale i serce, serce odczuwające tragedię narodu i przeczuwające jego odrodzenie⁹¹.

⁸⁷ Muzeum Szkolne im. Józefa Wyrobka przy I Liceum Ogólnokształcącym im. Króla Władysława Jagiełły w Dębicy: Adam Przewłocki, O ludziach i wydarzeniach z lat szkolnych [maszynopis].

⁸⁸ Zob. *Sprawozdanie Dyrekcji C.K. Gimnazjum w Dębicy za rok szkolny 1915/1916*, Tarnów 1916, s. 39–40.

⁸⁹ *Wspomnienia z ławy gimnazjalnej z lat 1917 do 1925 roku – mgr. Juliusza Roztoczyńskiego, adwokata z Dębicy*, w: J.J. Białkiewicz, *Okruchy pamięci o rodzinie Roztoczyńskich*, Kraków 2011, s. 198

⁹⁰ Funkcjonuje ona w historiografii jako Cymbarka.

⁹¹ M.W. Urbanek, *op. cit.*, s. 26–27.

W pamięci wychowanków zapisał się jako człowiek zamknięty w sobie, niezamożny, wiodący bardzo skromne, wręcz ascetyczne życie⁹²:

Widywałem go w owym czasie w kolejowej restauracji, gdzie zamawiał szklankę herbaty i szklankę wrzątku, pił to powoli, zagryzając suchym chlebem wyjmowanym z kieszeni szynela [...]. W pokoju prof. Wyrobka stało tylko łóżko i krzesło. Nad łóżkiem wisiała kuchenna naftowa lampka. Przy jej nikłym świetle czytał on do późnych godzin nocnych. Nigdy nie rozstawał się z książką. Stale robił jakieś notatki⁹³.

We wspomnieniach podkreśla się jego całkowite pochłonięcie pracą dydaktyczną i naukową oraz zwraca się uwagę na dość szerokie zainteresowania obejmujące zarówno przyrodę, jak i matematykę, geografę, filologię klasyczną oraz przede wszystkim historię. Troszczył się o osoby biedne i zapomniane: „Był to [...] wielki jałmużnik, opiekun nędzarzy, a wśród nich jedyne żyjącego w Dębicy w opłakanych warunkach powstańca z 1863 roku”⁹⁴. Niewiele wiadomo o jego życiu prywatnym. Pod koniec listopada 1899 r. w Kołomyi zawarł związek małżeński, którego owocem był syn⁹⁵. Żona jednak z bliżej nieznanых przyczyn miała go opuścić, zabierając ze sobą dziecko. Wyrobek jednakże regularnie wysyłał jej swoją pensję:

Był to człowiek najlepszej woli, ale w swej misji nauczycielskiej pełen osobistego dramatu. Nosił się niezwykle biednie (pensję całą wysyłał żonie, która zabrała ze sobą syna i opuściła go), w szynelu wojskowym noszonym przez żołnierzy rosyjskich w pierwszej wojnie światowej, w butach komiśnych – już samym tym ubiorem nie mógł budzić u studenterii szacunku⁹⁶.

Podziw dla postawy szkolnego nauczyciela przychodził jednak po latach, bowiem z perspektywy dorastających gimnazjalistów wywoływał on czasem uśmiech i stawał się obiektem ich kpini:

Niestety, wśród nas, 10–12-letnich wyrostków, prof. Wyrobek, który był wówczas naszym nauczycielem, jakoś nie umiał wyrobić sobie autorytetu. Wykorzystywaliśmy złośliwie jego niezwykłą dobroć i pobłażliwość. Przy każdej okazji staraliśmy się dokuczać temu mądrymu, wartościowemu i bardzo nieszczęśliwemu człowiekowi. Krzywdziliśmy go. I ci agresywni, i ci spokojniejsi, grzeczniejsi, którzy nie potrafili

⁹² „Nie sposób zapomnieć o wielkim pedagogu i przyjacielu młodzieży – profesorze Wyrobku, który wówczas był już w podeszłym wieku. Ubrał się nędźnie. Pamiętam go w starym, lichym płaszczu. Podobno wspomagał biedotę miejską. Wiem, że pisał na temat historii Dębicy i okolicy. Był dziwakiem, samotnikiem, na pewno człowiekiem ciekawej indywidualności. W. Wójcik, *Zapach dymu. Wspomnienia „Dworzana” z Dębicy*, Dębica 1992, s. 41.

⁹³ Muzeum Szkolne im. Józefa Wyrobka przy I Liceum Ogólnokształcącym im. Króla Władysława Jagiełły w Dębicy: Adam Przewłocki, O ludziach i wydarzeniach z lat szkolnych [maszynopis].

⁹⁴ Muzeum Szkolne im. Józefa Wyrobka przy I Liceum Ogólnokształcącym im. Króla Władysława Jagiełły w Dębicy: Adam Przewłocki, O ludziach i wydarzeniach z lat szkolnych [maszynopis].

⁹⁵ AUJ, Komisja Egzaminów Nauczycielskich, Wyrobek Józef, List Józefa Wyrobka do Franciszka Czernego-Schwarzenberga z 13 XI 1899 r.

⁹⁶ *Wspomnienia z ławy gimnazjalnej z lat 1917 do 1925 roku...*, s. 198.

przeciwwstawić się wybrykom kolegów. Pragnąłbym, aby te dzisiaj skreślone słowa były ekspiacją naszych szczeniackich przewinień⁹⁷.

W podobnym tonie pisał po latach Jan Wiktor:

Wiesz, czego mi żal? Że nie mogę podejść do niego jako żywego człowieka, pochylić się z czcią i przeprosić: „Panie profesorze, teraz dopiero doceniam trud, nauki, jakie słyszałem, są chlebem, który mnie karmi”. Mogę tylko ceniom się pokłonić i ceniom to powiedzieć. Wysztydzialiśmy dziwactwa historyka. Jakże się nie śmiać. Nabył kalosze, które należały jeszcze do rzadkości, i w czasie ulewnego deszczu niósł je w palcach, aby się nie zabłocily, a brnął przez kałuże, zachlastany po kolana. Nie znaliśmy jego życia, tragizmu, wielkości umysłu tego bojownika, który wszystko poświęcił walce o prawdę, walce o duszę młodzieży... Późno, och późno, poznaliśmy dzieje tego belfra, tak bardzo ośmieszonego...⁹⁸.

Józef Wyrobek zmarł 7 I 1924 r. Pochowany został na miejscowym cmentarzu parafialnym. Pogrzeb zgromadził tłumy dębiczan i wychowanków pedagoga: „Opowiadano mi, że pogrzeb profesora stał się wielką manifestacją, w której wzięły udział rzesze młodzieży i tłumy dębiczan. A przy słowach księdza: Requiescat in pace rozległ się powszechny szloch”⁹⁹. Józef Wyrobek nie pozostawił po sobie żadnego majątku. Spoczął w grobie ufundowanym przez członków dębickiego oddziału Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” na miejscowym cmentarzu parafialnym¹⁰⁰.

* * *

Zamieszczone poniżej dwa zachowane listy Józefa Wyrobka do Kazimierza Bartoszewicza stanowią niezwykle ciekawy przykład zaangażowania nauczyciela gimnazjalnego, który pomimo swojej nie najlepszej sytuacji życiowej stara się włączyć w działalność na rzecz popularyzowania polskiej historii oraz podtrzymywania pamięci o polskich rocznicach narodowych. Co więcej – świadczą również o potrzebie jego uczestnictwa w budowaniu tejże świadomości i tożsamości na gruncie lokalnej społeczności, a także są wyrazem obycia w rzeczonyj tematyce. Wyrobek składa w nich przemyślane postulaty konkretnych działań, których realizatorem widziałby znanego mu ze studenckiego okresu życia, a i powszechnie szanowanego w okresie powstania listów Bartoszewicza. W kontekście zaprezentowanego powyżej życiorysu ich autora są zatem przejawem jego intelektualnych i organizacyjnych dążeń i marzeń, których wiele musiało zostać zweryfikowanych przez jego życiowe losy. Nie znamy odpowiedzi Bartoszewicza

⁹⁷ *Ibidem*.

⁹⁸ J. Wiktor, *op. cit.*, s. 28, cyt. za: E. Wodzień, *Dębica. Nasze szkolnictwo do końca XX wieku*, Dębica 2014, s. 41.

⁹⁹ M.W. Urbanek, *op. cit.*, s. 27.

¹⁰⁰ J. Swół, *op. cit.*, s. 151.

na oba listy. Projektowana przez Wyrobka wizja pracy o Kościuszcze nie doszła do skutku. Trudno ocenić, czy krakowski literat i wydawca był nią w ogóle zainteresowany, ale należy zauważyć, że w 1909 r. ukazały się przygotowane przez niego *Dzieje insurekcji kościuszkowskiej 1794*¹⁰¹. Samo zaś pragnienie powstania takiego dzieła zgłoszone przez Wyrobka rozpatrywać należy w kontekście przygotowań czynionych w społeczeństwie polskim do uczczenia setnej rocznicy powstańczego zrywu i postaci jego dowódcy, Tadeusza Kościuszki. Widać tu olbrzymią potrzebę prowincjonalnego nauczyciela do włączenia się w owe przygotowania, a poprzez to wagę, jaką owe obchody rocznicy insurekcji odgrywały na terenie całej Galicji¹⁰².

Edycja listów oparta została na ich oryginałach przechowywanych w Archiwum Państwowym w Łodzi. Aby w pełni oddać treść oraz styl pisarski ich autora zachowana została pierwotna pisownia, a zastosowane skróty uległy rozwinięciu w nawiasach kwadratowych¹⁰³.

* * *

w Sanoku d.[nia] 8 paźdz.[iernika] 1891

Szanowny Panie Kolego!

Lata już upłynęły, kiedyśmy razem słuchali Szujskiego¹⁰⁴, Bratranka¹⁰⁵ i innych czcigodnych profesorów. Stąd tytuł do koleżeństwa.

Cieszę się, że mam znowu sposobność zbliżyć się do Pana i poufnie pomówić. Po księdze pamiątkowej konst.[ytucji] 3. maja¹⁰⁶, za którą się należy serdeczna wdzięczność Panu od małych i wielkich – godzi się pomyśleć o dziele podobnym w 100 lat. rocznicę 1794 pod tyt.[ułem] „Tad.[eusz] Kościuszko”.

Wyobrażam sobie, iż powinno obejmować: 1. wszystkie jego istniejące listy, raporta, odezwy, rozporządzenia, uniwersały, plany, rozprawy itd. Przy końcu

¹⁰¹ K. Bartoszewicz, *Dzieje insurekcji kościuszkowskiej 1794*, Wiedeń 1909.

¹⁰² O obchodach rocznicy powstania kościuszkowskiego zob.: P. Sierżęga, *Krakowskie obchody setnej rocznicy insurekcji kościuszkowskiej w świetle publicystyki galicyjskiej*, w: *Historia. Społeczeństwo. Wychowanie*, red. J. Maternicki, M. Hoszowska, P. Sierżęga, Rzeszów 2003, s. 166–193; P. Sierżęga, *Obchody rocznic narodowych w Galicji autonomicznej. Stan i perspektywy badań*, w: *Galicja 1772–1918. Problemy metodologiczne, stan i potrzeby badań*, t. 2, red. A. Kawalec, W. Wierzbieniec, L. Zaskilniak, Rzeszów 2011, s. 420–433.

¹⁰³ Zob.: I. Ihnatowicz, *Projekt instrukcji wydawniczej dla źródeł historycznych XIX i początku XX w.*, „*Studia Źródłoznawcze*” 1962, t. 7, s. 99–124; *Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych od XVI do połowy XIX wieku*, red. K. Lepszy, Wrocław 1953.

¹⁰⁴ Józef Szujski (1835–1883), historyk, współtwórca krakowskiej szkoły historycznej, członek krakowskich stańczyków, pierwszy sekretarz generalny Akademii Umiejętności w Krakowie.

¹⁰⁵ František Tomáš Bratranek (1815–1884), augustinianin, filozof, wykładowca i rektor Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie (w latach 1866–1867).

¹⁰⁶ Mowa o wydanej przez Kazimierza Bartoszewicza w 1891 r. *Księdze pamiątkowej setnej rocznicy ustanowienia Konstytucji 3 Maja*, zebr. i wydał K. Bartoszewicz, Kraków 1891 [t. 1, t. 2].

tęgo fascymile znakomitszych autografów, zwłaszcza owego listu, który miał L. Chodźko¹⁰⁷, gdzie protestuje przeciwko „finis Poloniae”.

2. Wspomnienia. Pamiętniki współczesne o T.[adeuszu] K.[ościuszce]: w kraju i za granicą oraz te żywoty T.[adeusza] K.[ościuszki], które mają wartość jako źródła;
3. Album obejmujący:
 - a). zbiór w fototypach współczesnych, oryginalnych portretów T.[adeusza] K.[ościuszki] oraz b). tych osób, z którymi zostawał w stosunkach, dalej
 - c). obrazki od dworku rodzinnego T.[adeusza] K.[ościuszki] – pamiątki po nim (szable, roboty itp.) do domu i komnaty w [nieczytelne] sarkofagu, kopca, d). kopie w fototypach wyobrażonych obrazów dawnych i nowszych, gdzie występuje T.[adeusz] K.[ościuszko], a więc między innymi szkic i obraz Mich.[ała] Stachowicza „Przysięgi Kościuszki”¹⁰⁸, aż do dzieła mistrza Matejki¹⁰⁹. Wreszcie 4. Żywot T.[adeusza] K.[ościuszki] tak opracowany, jak tego pragnie sumienie narodu.

Nie wątpię, że Szanowny Pan Kolega o wiele doskonalej pojmuje tę sprawę, a mając tak rozległe stosunki przy wielkich zasługach, zdoła się najwięcej przyczynić, by tej potrzebie zadość uczynić.

A każdy, co może, z gotowością sędzę, dołoży cegiełkę, poprze sprawę. Proszę tę sprawę poruszyć i omówić we właściwym kółku i postanowić, by dzieło było godne. Nie wątpię, że je naród przyjmie wdzięcznie, tylko jednego [podkreślenie od autora listu – AW] trzeba: umieć je zalecić ogółowi. Nie wystarczą same ogłoszenia w dziennikach – ale chcąc przyciągać jak najwięcej prenumeratorów podróżników [podkreślenie od autora listu – AW] po miastach, wsiach, delegatów i [przekreślenie] agentów, by sprawę popierali, a tacy się znajdą.

Takich delegatów i agentów u nas brak, tych potrzeba koniecznie zaprowadzić – a podniesie się odbiór pism, dzieł. Wielu nie prenumeruje, bo nie czyta dzienników, pomija ogłoszenia, nie chce mu się pójść do księgarni – a jednak kupiłby rzecz dobrą, gdyby go kto zachęcił, pieniądze, prenumeratę odbierał. Tak rozprawił jeden z tutejszych zacnych obywateli p. inżyn.[ier] Ż. Trzeba mu przyznać słusność, usłuchać dobrej rady – zaprowadzić, uprosić delegatów, agentów, tak jak to u innych J[nieczytelne – AW], a wtedy zabezpieczone będzie prowadzenie zamierzonego dzieła o T.[adeuszu] K [ościuszce] – bez starty – a i „Księga pamięt. [kowa] 3 maja” będzie miała licznych odbiorców i inne.

¹⁰⁷ Leonard Borejko Chodźko (1800–1871), historyk, geograf, archiwista, działacz emigracyjny, członek Komitetu Narodowego Polskiego Joachima Lelewela. Pisał głównie w języku francuskim. Autor biografii Tadeusza Kościuszki pt. *Biographie du général Kościuszko* (Fontainebleau 1837).

¹⁰⁸ Mowa o namalowanym przez Michała Stachowicza obrazie *Przysięga Kościuszki*. Ze względu na duże zapotrzebowanie artysta namalował kilka replik owego obrazu. Jedna z nich, powstała w 1821 r. na zamówienie Gminy miasta Krakowa, przechowywana jest w Muzeum Narodowym w Krakowie.

¹⁰⁹ Obraz Jana Matejki *Kościuszko pod Raclawicami* namalowany w 1888 r. W zbiorach Muzeum Narodowego w Krakowie.

Podobno Pan obecnie wydaje pismo „Myśl”. Byłem w księgarni, tutaj kilka razy, daremnie się dowiaduję, proszę przysłać [nieczytelne – AW] pocztą, choć 1 egzemplarz na okaz do tutejszej księgarni p. Karola Pollaka¹¹⁰ (Sanok).

Dalej proszę, niech Pan będzie łaskaw porozumieć się z księgarnią Luksemburską P. Wład.[ysława] Mickiewicza¹¹¹, bym mógł otrzymać:

1. Sokolnicki Mich.[ał]¹¹²: Journal historique des opérations militaires de la 7e division de cavalerie légère polonaise jusque 1813 – par. Alphons Ant., Paris, Bailleul 1814 [nieczytelne – AW]
2. Sokolnicki M.[ichał]: De cavalerie légère polonaise [nieczytelne – AW] partie de 4 corps [...] (Te dwa dzieła obiecałem Edm.[undowi] hr.[abiemu] Krasickiemu¹¹³, zacnemu patryocie i weteranowi wojsk pols.[kich] z r.[oku] [1]830, 31., – przebywającemu obecnie w Lesku;
3. T.[adeusz] Kościuszko, staloryt A.[ntoniego] Oleszczyńskiego¹¹⁴ 2 egzempl. [arze]
4. Mickiewicz A.[dam]: staloryt podług medalionu Davida¹¹⁵ A.[notniego] Oleszczyńskiego 2 egzempl.[arze]
5. Kościuszko, litografia rysował Moynet¹¹⁶ d’apres Mauraisse [...]. (Kościuszko w czapce z piórem w kołnierzu futrzanym) proszę o 2 egzempl[arze].

Zanim to nadejdzie, proszę mi przesłać łaskawie 2gi tom „Księgi pam.[iątkowej] 3. Maja” wraz z 2gim zeszytem Albumu – oraz Stef.[ana] Buszczyńskiego¹¹⁷: Obrona spotwarzzonego narodu – [nieczytelne – AW] rekomendowane.

Co do przesyłki z Paryża życzyłbym, aby obrazki [podkreślenie autora listu – AW] były między 2ma tekturkami silnymi – nie uległy w tak dalekiej drodze uszkodzeniu. Na rachunek prześlę Panu przekazem 5 złr [złotych reńskich].

Radbym się dowiedzieć, gdzie wyszła rzetelna ocena „T.[adeusza] Kościuszki” Zyg[m.]unta] Ajdukiewicza¹¹⁸ – Alfr.[eda] Szczepańskiego¹¹⁹...¹²⁰

¹¹⁰ Karol Pollak (1818–1880), drukarz, wydawca, właściciel księgarni w Sanoku, radny miejski. Po jego śmierci księgarnię prowadził jego syn Michał.

¹¹¹ Księgarnia Luksemburska Władysława Mickiewicza – mowa o założonej w Paryżu w 1864 r. księgarni przez Jeana-Baptiste Vasseura. Współinicjatorem jej powstania był syn Adama Mickiewicza – Władysław Mickiewicz, który prowadził ją w latach 1867–1889.

¹¹² Michał Sokolnicki (1760–1816), generał wojsk polskich, inżynier, autor prac naukowych.

¹¹³ Edmund Krasicki (1808–1894), oficer, właściciel ziemski, od 1844 r. majątku w Lisuku (Lesku).

¹¹⁴ Mowa o stalorycie wykonanym w 1833 r. przez artystę Antoniego Oleszczyńskiego (1794–1879).

¹¹⁵ David d’Angers (1788–1856), francuski rzeźbiarz, twórca odlewów w metalu.

¹¹⁶ Jean-Pierre Moynet (1819–1876), francuski litograf, malarz, dekorator.

¹¹⁷ Stefan Buszczyński (1821–1892), publicysta, pisarz, autor prac historycznych, powstaniec styczniowy, emigrant. Członek Krakowskiego Towarzystwa Naukowego, a później Akademii Umiejętności w Krakowie.

¹¹⁸ Zygmunt Ajdukiewicz (1861–1917), malarz.

¹¹⁹ Alfred Szczepański (1840–1909), działacz społeczny, publicysta, tłumacz.

¹²⁰ Mowa o pracy Alfreda Szczepańskiego: *Tadeusz Kościuszko. Dwanaście obrazów Zygmunta Ajdukiewicza* (Wiedeń 1891).

Co Pan sądzi o owym portrecie Kościuszki na początku tego dzieła?

W Muzeum Narodowym w Sukiennicach znajduje się obraz, który ma być portretem Kościuszki, malowanym (jak w katalogu opiewa) przez ojca Lampi[?]¹²¹ w 1784. = Są tego niezbite dowody?

Rok zdaje się być mylniem, gdyż podług Słownika E.[dwarda] Rastawieckiego¹²² Malarzy polskich Lampi ojciec dopiero od r.[oku] 1787 przebywał w Polsce.

W razie potrzeby wskażę, gdzie są znakomite wiersze portrety nieśmiertelnego naczelnika.

Proszę o łaskawą, szybką odpowiedź. Pozdrawiam Szanownego Pana Kolegę najserdeczniej

Józef Wyrobek
z n.[iższego] gimn.[azjum] w Sanoku

Szanowny Panie Radco!

Pisałem jeszcze w kwietniu b.[ieżącego] r.[oku] do jednego ze znakomitości naszych w Krakowie, poddając myśl, żeby się zajął i doprowadził do skutku uczczenie „Nestora” malarzy, artystów krakowskich, obywatela bardzo zacnego, patriarchę rodziny czcigodnej. Nie otrzymałem od owego Pana, choć się dobrze znamy, dotąd odpowiedzi, bo jak mi jego ciotka doniosła, Pan ten bardzo zatrudzony, nie ma czasu na listy, a co dopiero, żeby się zajmował pomniejszymi sprawami, poza swoim zawodem, któremu całkiem oddanym.

Wprawdzie i przezacny Pan Radca potrzebuje tak samo spokoju do pracy swej wszechstronnej, żmudnej, ale się może Pan Radca zainteresuje moją myślą, a jeszcze więcej osobą „Nestora”.

Zna Pan Radca zapewne Czcigodnego Pana Wojciecha Eliasza¹²³, ojca p. Walerego¹²⁴, Władysława¹²⁵, Stanisława¹²⁶, Kazimierza [nieczytelne – AW]. Jeden z synów jest doktorem medycyny i wielkim miłośnikiem Tatr, jak i p. Walery brat jego. Ojciec liczy już 90 lat z okładem. Sercem i myślą ogarnia [nieczytelne – AW] wspominające bogatą treść swego żywota. Wielu znakomitych rodaków świeckich, duchownych, wojaków, artystów, literatów [nieczytelne – AW] było

¹²¹ Jan Chrzyciel Lampi ojciec, właśc. Giovanni Battista Lampi starszy (1751–1830), włoski malarz, portrecista.

¹²² Edward Rastawiecki (1804–1874), kolekcjoner, mecenas sztuki, członek Towarzystwa Zachęty Sztuk Pięknych. Autor tekstów z zakresu historii sztuki, m.in. *Słownika malarzów polskich tudzież obcych w Polsce osiadłych lub czasowo w niej przebywających*, t. 1–3, Warszawa 1850–1857.

¹²³ Wojciech Eljasz-Radzikowski (1814–1904), nauczyciel rysunku, malarz obrazów o tematyce religijnej w wielu krakowskich kościołach.

¹²⁴ Walery Eljasz-Radzikowski (1840–1905), malarz, fotograf, popularyzator Tatr i Zakopanego. Współzałożyciel Towarzystwa Tatrzańskiego.

¹²⁵ Władysław Eljasz-Radzikowski (1847–1921), rzeźbiarz, powstaniec styczniowy, zesłaniec na Syberii.

¹²⁶ Stanisław Eljasz-Radzikowski (1869–1935), lekarz, artysta, badacz kultury ludowej Tatr i Podhala.

z nim w przyjaźni. J.[ózef] I.[gnący] Kraszewski¹²⁷ nazwał go „Kroniką żywą Krakowa”.

Miałem to szczęście poznać tego „Nestora”, jako ojca mojego kochanego kolegi przed 8 laty – pokochałem go jak ojca i żałuję, że mnie 7 lat temu [nieczytelne – AW] przeniosła z Krakowa i skazała na tułaczkę po Galicyi naszej w zawodzie nauczyciela zastępcy przy gimnazjach – inaczej byłbym bardzo wiele zyskał na duchu od niego i przypomniał w Krakowie tego „Nestora” komu należy. Osobliwszą łaską Bożą dla niego, że żyje i Jego czcigodna małżonka, z którą się pewnie złotego doczekał wesela.

Pan Radca, pisząc o jubileuszu Dra A. Bełcikowskiego¹²⁸, zaznaczył, że się każdemu pracownikowi zasłużonemu należy od społeczeństwa uznanie i cześć.

Ucieszyłbym się bardzo, gdyby się to spełniło co do czcigodnego „Nestora”, żeby za życia swego (choć tego nie pragnie, ani o tym myśli) niespodzianka [niezrozumiałe – AW] go spotkała.

Powierzam Panu Radcy tę myśl moją, to szczere serdeczne pragnienie – w nadziei, że to ziarno nie padnie marnie. Niech Pan Radca korzysta i poświęci chwilę tej sprawie dobrej.

Piszę z ufnością do Pana, jako Jego wielbiciel i dawny kolega z czasów uniwersyteckich, życząc przeznaczemu Panu i Jego domowi wszystkiego dobrego!

Oddany sługa
Józef Wyrobek

Kołomyja, 7 sierp.[nia] 1902
/poste rest.[ante – AW]/

Czy Radca wie, że jeszcze żyje „czwartak” oficer P. Józef Stanisław Berini¹²⁹ w Starym Dworze w Gilowicach między Suchą a Żywcem? Jeśliby Pan [nieczytelne – AW] odwiedził, proszę i ode mnie cześć głęboką mu wyrazić. Znamy się bar.[dzo – AW] dobrze.

[Dopisek wzdłuż listu – AW].

¹²⁷ Józef Ignacy Kraszewski (1812–1887), pisarz, publicysta, autor powieści historycznych.

¹²⁸ Adam Bełcikowski (1839–1909), historyk literatury, pisarz, członek Akademii Umiejętności.

¹²⁹ Józef Stanisław Berini (1808–1905), powstaniec listopadowy. Służył w Wojsku Polskim, w 2 kompanii 4 Pułku Piechoty Liniowej – stąd określenie „czwartak”.

Bibliografia

Źródła archiwalne:

Archiwum Narodowe w Krakowie:
zesp. 482, Gimnazjum Świętej Anny, sygn. 130, 192
zesp. 530, Komitet Narodowy w Krakowie

Archiwum Państwowe w Łodzi:
zesp. 592, Archiwum Rodziny Bartoszewiczów, sygn. 3383

Archiwum Parafialne w Bestwinie:
Księga urodzeń, t. V, 1838–1889

Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie:
PKEN 26 Komisja Egzaminów Nauczycielskich

Muzeum Szkolne im. Józefa Wyrobka przy I Liceum Ogólnokształcącym im. Króla Władysława Jagiełły w Dębicy:
Adam Przewłocki, O ludziach i wydarzeniach z lat szkolnych [maszynopis].

Źródła drukowane:

- K. Bartoszewicz, *Dzieje insurekcji kościuszkowskiej 1794*, Wiedeń 1909.
Hof- und Staats-handbuch der Österreichisch-Ungarischen Monarchie für das Jahr 1918, Wiedeń 1918, s. 1919.
Kalendarzyk profesorski Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych na rok 1913, oprac. M. Janelli, J. Piątek, Lwów 1913.
Książka pamiątkowa ku uczczeniu jubileuszu trzechsetnej rocznicy założenia gimnazjum św. Anny w Krakowie, oprac. J. Leniek, Kraków 1888.
Spis nauczycieli szkół średnich w Galicyi oraz polskiego gimnazjum w Cieszynie, oprac. H. Kopia, Lwów 1909.
Sprawozdanie C. K. Dyrekcyi Gimnazyalnej przy św. Annie w Krakowie z roku szkolnego 1872, Kraków 1872.
Sprawozdanie Dyrekcyi C. K. Gimnazjum Wyższego w Nowym Sączu za rok szkolny 1888, Nowy Sącz 1888.
Sprawozdanie Dyrekcyi C. K. Gimnazjum Wyższego w Nowym Sączu za rok szkolny 1890, Nowy Sącz 1890.
Sprawozdanie Dyrekcyi C. K. Gimnazjum Wyższego w Nowym Sączu za rok szkolny 1891, Nowy Sącz 1891.
Sprawozdanie Dyrektora C.K. Gimnazjum w Sanoku za rok szkolny 1892, Sanok 1892.
Sprawozdanie Dyrektora C.K. Gimnazjum w Sanoku za rok szkolny 1893, Sanok 1893.
Sprawozdanie dziesiąte Dyrekcyi C.K. III Gimnazjum w Krakowie za rok szkolny 1893, Kraków 1893.
Sprawozdanie Dyrektora C. K. Gimnazjum św. Jacka w Krakowie za rok szkolny 1893, Kraków 1893.
Sprawozdanie Dyrektora C. K. Gimnazjum św. Jacka w Krakowie za rok szkolny 1894, Kraków 1894.
Sprawozdanie Dyrektora c. k. Gimnazjum św. Jacka w Krakowie za rok szkolny 1895, Kraków 1895.
Sprawozdanie Dyrektora c. k. Gimnazjum św. Jacka w Krakowie za rok szkolny 1896, Kraków 1896.
Sprawozdanie Dyrekcyi C. K. Gimnazjum w Wadowicach za rok szkolny 1897, Wadowice 1897.
Sprawozdanie Dyrekcyi C. K. Gimnazjum w Wadowicach za rok szkolny 1898, Wadowice 1898.
Sprawozdanie Dyrekcyi C. K. Gimnazjum Wyższego w Nowym Sączu za rok szkolny 1898, Nowy Sącz 1898.

- Sprawozdanie Dyrekcyi C. K. Gimnazjum Wyższego w Nowym Sączu za rok szkolny 1899*, Nowy Sącz 1899.
- Sprawozdanie Dyrekcyi C. K. Gimnazjum Wyższego w Nowym Sączu za rok szkolny 1900*, Nowy Sącz 1900.
- Sprawozdanie Dyrekcyi C. K. Gimnazjum w Brzeżanach za rok szkolny 1900*, Brzeżany 1900.
- Sprawozdanie Dyrekcyi C. K. Gimnazjum w Brzeżanach za rok szkolny 1902*, Brzeżany 1902.
- Sprawozdanie Dyrekcyi C. K. Gimnazjum w Brzeżanach za rok szkolny 1903*, Brzeżany 1903.
- Sprawozdanie Dyrekcyi C. K. Gimnazjum w Stanisławowie za rok szkolny 1902/03*, Stanisławów 1903.
- Sprawozdanie Dyrekcyi C. K. Gimnazjum w Stanisławowie za rok szkolny 1903/04*, Stanisławów 1903.
- Sprawozdanie Dyrekcyi C.K. Gimnazjum w Dębicy za rok szkolny 1907/1908*, Tarnów 1908.
- Sprawozdanie Dyrekcyi C.K. Gimnazjum w Dębicy za rok szkolny 1915/1916*, Tarnów 1916.
- Sprawozdanie Dyrekcyi C.K. Gimnazjum „Franciszka Józefa I” w Dębicy za rok szkolny 1916/17*, Tarnów 1917.
- Sprawozdania Dyrekcyi Państwowego Gimnazjum w Dębicy za rok szkolny 1918/19*, Dębica 1919.
- Sprawozdania Dyrekcyi Państwowego Gimnazjum w Dębicy za rok szkolny 1922/23*, Dębica 1923.
- Sprawozdanie Dyrekcyi Państwowego Gimnazjum w Dębicy za rok szkolny 1923/1924*, Dębica 1924.
- Urbanek M.W., *Wspomnienia z pobytu w gimnazjum dębickim w latach 1900–1908 w roli ucznia i w latach 1944–1945 w roli nauczyciela*, w: M.W. Urbanek, *Dębickie lata*, oprac. L. Górską, A.S. Więch, Dębica 2012.
- Ważniejsze dokumenty do historii miasta Dębicy, cz. I (VII dokumentów od r. 1358–1502)*, zeb. J. Wyrobek, w: *Sprawozdanie Dyrekcyi C.K. Gimnazjum w Dębicy za rok szkolny 1907/1908*, Tarnów 1908.
- Ważniejsze dokumenty do historii miasta Dębicy, cz. II (XIII dokumentów do roku 1451–1598)*, zeb. J. Wyrobek, w: *Sprawozdanie Dyrekcyi C.K. Gimnazjum w Dębicy za rok szkolny 1908/1909*, Tarnów 1909.
- Ważniejsze dokumenty do historii miasta Dębicy, cz. III (VII dokumentów od r. 1582–1691)*, zeb. J. Wyrobek, w: *Sprawozdanie Dyrekcyi C.K. Gimnazjum w Dębicy za rok szkolny 1909/1910*, Tarnów 1910.
- Ważniejsze dokumenty do historii miasta Dębicy, cz. IV (dok. XXVIII–XXXII, od r. 1504–1705, po części do r. 1775)*, zeb. J. Wyrobek, w: *Sprawozdanie Dyrekcyi C.K. Gimnazjum w Dębicy za rok szkolny 1910/1911*, Tarnów 1911.
- Ważniejsze dokumenty do historii miasta Dębicy, cz. V (XXXIII–XXXV)*, zeb. J. Wyrobek, w: *Sprawozdanie Dyrekcyi C.K. Gimnazjum w Dębicy za rok szkolny 1912/1913*, Tarnów 1913.
- Ważniejsze dokumenty do historii miasta Dębicy, cz. VI (XXXVI–XLII)*, zeb. J. Wyrobek, w: *Sprawozdanie Dyrekcyi C.K. Gimnazjum w Dębicy za rok szkolny 1913/1914*, Tarnów 1914.
- Ważniejsze dokumenty do historii miasta Dębicy, cz. VII (XLIII do XLVII)*, zeb. J. Wyrobek, w: *Sprawozdanie Dyrekcyi C. K. Gimnazjum Franciszka Józefa I w Dębicy za rok szkolny 1916/17*, Tarnów 1917.
- J. Wiktor, *Prześwietlone wspomnienia*, Warszawa 1958.
- W. Wójcik, *Zapach dymu. Wspomnienia „Dworzana” z Dębicy*, Dębica 1992.
- Wspomnienia z ławy gimnazjalnej z lat 1917 do 1925 roku – mgr. Juliusza Roztoczyńskiego, adwokata z Dębicy*, w: J.J. Białkiewicz, *Okruchy pamięci o rodzinie Roztoczyńskich*, Kraków 2011.
- J. Wyrobek, *O pokrewieństwie Domu Habsburgów i Habsbursko-Lotaryńskiego z narodowymi Dynastiami w Polsce, Litwie, Rusi, Brzeżany 1901*.

Opracowania:

- W. Chorążyczewski, A. Rosa, *Egodokumenty – egodokumentalność – analiza egodokumentalna – spuścizna egodokumentalna*, w: *Egodokumenty. Tradycje historiograficzne i perspektywy badawcze*, red. W. Chorążyczewski, A. Pačevicius, S. Roszak, Toruń 2015.
- L. Górska, *Józef Szydłowski. Pierwszy dyrektor dębickiego gimnazjum*, Dębica 2014.
- I. Florczak, *Listy Zygmunta Celichowskiego do Kazimierza Bartoszewicza*, „Przegląd Nauk Historycznych” 2017, nr 2.
- I. Ihnatowicz, *Projekt instrukcji wydawniczej dla źródeł historycznych XIX i początku XX w.*, „Studia Źródłoznawcze” 1962, t. 7.
- Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych od XVI do połowy XIX wieku*, red. K. Lepszy, Wrocław 1953.
- J. Jaworska, *Kłopoty wydawniczo-księgarskie Kazimierza Bartoszewicza*, „Przegląd Biblioteczny” 1958, z. 2–3.
- D. Kocurek, *Korespondencja źródłem do badań biograficznych na przykładzie listów ks. dra Józefa Knosaty*, „Biografistyka Pedagogiczna” 2019, nr 1.
- T. Łepkowski, *Kilka uwag o historycznej biografistyce*, „Kwartalnik Historyczny” 1964, z. 3.
- L. Mroczka, *Dębica w latach drugiej niepodległości*, w: *Dębica. Zarys dziejów miasta i regionu*, red. J. Buszko, F. Kiryk, Kraków 1995.
- W. Nadolski, *Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” na ziemi sądeckiej do 1939 r.*, w: *Bicepsy Sądeczyzny. Wystawa przedwojennego sportu. Katalog wystawy*, red. A. Florek, P. Kazana, Nowy Sącz 2021.
- A. Puszka, *Nauczyciele historii i geografii państwowych szkół średnich w Galicji w okresie autonomii*, Lublin 1999.
- W. Schülze, *Ego-Dokumente. Annäherung an den Menschen in der Geschichte* (Selbstzeugnisse der Neuzeit, t. 2), w: *Ego-Dokumente. Annäherung an den Menschen in der Geschichte*, red. W. Schülze, Berlin 1996.
- P. Sierżęga, *Krakowskie obchody setnej rocznicy insurekcji kościuszkowskiej w świetle publicystyki galicyjskiej*, w: *Historia. Społeczeństwo. Wychowanie*, red. J. Maternicki, M. Hoszowska, P. Sierżęga, Rzeszów 2003.
- P. Sierżęga, *Obchody rocznic narodowych w Galicji autonomicznej. Stan i perspektywy badań*, w: *Galicja 1772–1918. Problemy metodologiczne, stan i potrzeby badań*, t. 2, red. A. Kawalec, W. Wierzbieniec, L. Zaszkiłniak, Rzeszów 2011.
- T. Słowikowski, *Fragmenty z przeszłości pierwszego Państwowego Liceum i Gimnazjum im. Jana Długosza w Nowym Sączu w wieku XIX*, „Rocznik Sądecki” t. 1, 1939.
- A. Stańko, E. Skowron, *Dębica w karpackiej brygadzie legionów. Legioniści w walkach o niepodległość i odbudowę kraju*, Dębica 2004.
- J. Swół, *Dębicki Sokół. Znana i mniej znana historia*, cz. 1, Dębica 2020.
- W. Szulakiewicz, *Ego-dokumenty i ich znaczenie w badaniach naukowych*, „Przegląd Badań Edukacyjnych” 2013, t. 1, nr 16.
- W. Szulakiewicz, *Korespondencja w badaniach historii edukacji i nauki*, w: *Badania historyczne w pedagogice. Konteksty źródłowe*, red. W. Szulakiewicz, Toruń 2015.
- A. Wiecheć, *Oddział Narciarski Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w latach 1928–1939 w Nowym Sączu*, w: *100-lecie V Ogólnopolskiego Zlotu Sokolów w Krakowie – Zlotu Grunwaldzkiego – 100-lecie odsłonięcia Pomnika Grunwaldzkiego w Krakowie 1910–2010*, red. A. Łopata, J. Fall, Kraków 2010.
- A.S. Więch, *Pamiętnik o. Kosmy Lenczowskiego jako przykład egodokumentu do badań działalności duszpasterskiej kapelanów podczas Wielkiej Wojny*, w: *Wielka Wojna wyzwania duchownych. Kapelanii wojskowej na froncie wschodnim 1914–1920*, red. T. Pułłocki, K. Ruszała, Kraków 2020.

- A.S. Więch, *Wyrobek Józef*, w: *Słownik biograficzny twórców oświaty i kultury XIX i XX wieku Polski południowo-wschodniej*, red. A. Meissner, K. Szmyd, Rzeszów 2011.
- E. Wodzień, *Dębica. Nasze szkolnictwo do końca XX wieku*, Dębica 2014.
- W. Zajewski, *Biografistyka jako gatunek twórczości historiograficznej*, „Czasy Nowożytne” 2000, t. 8.
- A. Zielecki, *W czasach autonomii*, w: *Dębica. Zarys dziejów miasta i regionu*, red. J. Buszko, F. Kiryk, Kraków 1995.
- Z. Zielińska-Klimkiewicz, *Księgozbiór Bartoszewiczów – przeszłość i teraźniejszość*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Librorum” 1998, nr 8.

Strony internetowe:

<https://www.parlament.gv.at> [dostęp: 13.04.2022 r.].